

This work is licensed under a Creative Commons Attribution 4.0 International License.
Ovaj rad dostupan je za upotrebu pod međunarodnom licencom Creative Commons Attribution 4.0.

<https://doi.org/10.31820/f.33.2.9>

Munir Drkić

PRIJEVODI POEZIJE HAFIZA ŠIRAZIJA NA ZAPADNOM BALKANU

dr. sc. Munir Drkić, Filozofski fakultet Univerziteta u Sarajevu
munir.drkic@ff.unsa.ba orcid.org/0000-0001-5468-1276

izvorni znanstveni članak

UDK 821.222.1.09Hafiz-1

rukopis primljen: 15. listopada 2021; prihvaćen za tisak: 15. prosinca 2021.

Predmet ovoga članka jesu dosad objavljeni prijevodi poezije klasičnog perzijskog pjesnika Hafiza Širazija (XIV st.) na geografskom prostoru zapadnoga Balkana. Istraživanje pripada oblasti studija prevođenja, s posebnim naglaskom na ponovljene i posredne prijevode. Prvi prijevod Hafiza iz pera Jovana Jovanovića Zmaja objavljen je 1861. godine i predstavlja najraniji prijevod jednog perzijskog teksta na južnoslavenske jezike. Ukupno devet prijevoda objavljenih u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj podijeljeno je u dva kraća perioda: prvi krajem XIX i početkom XX stoljeća i drugi početkom XXI stoljeća. Svaki od dva različita povijesna trenutka, omeđena dominantnim kulturnim narativima, donio je novo čitanje, novu vrijednost Hafizovoj poeziji u ciljnoj kulturi. U prvom je periodu Hafiz Širazi predstavljen kao hedonist i vinopija, dok su prevoditelji s početka XXI stoljeća prepoznavali dublji smisao i mistički, odnosno gnostički sadržaj u njegovoj poeziji. Prema tome, svi su prijevodi imali snažan evaluativni aspekt. Svega su dva prijevoda integralni, a ostali su izbori ili adaptacije pojedinih dijelova izvornika. Prevoditelji su prevodili s perzijskog, njemačkog i engleskog jezika. Zahvaljujući raznovrsnim pristupima prevoditelja, poezija Hafiza Širazija očuvala je i učvrstila kanonski status među starim i novim recipijentima na zapadnom Balkanu što ga je još u osmanskom periodu stekla među obrazovanom muslimanskom elitom.

Ključne riječi: *Hafiz Širazi; zapadni Balkan; ponovljeni prijevodi; posredni prijevodi; nova vrijednost*

1. Uvod

Šemsuddin Muhammed Hafiz Širazi (1315–1389) smatra se jednim od najvećih lirskih pjesnika u perzijskoj književnosti. Autor je tek jedne zbirke od oko pet stotina lirskih pjesama jednostavnog naziva *Divan*, ali je, uprkos tome, stekao glas jednog od velikih svjetskih liričara. Njegovi se *gazeli* i danas smatraju nenadmašnim primjerima ljubavne lirike u orijentalno-islamskim književnostima. (Navaey 2009: 91) Osnovna karakteristika Hafizove poezije jeste višeznačnost i višeslojnost, odnosno mogućnost njene dvojake interpretacije. Naime, raniji klasični perzijski pjesnici osnovnim simbolima lirske poezije dali su specifičan sufijski smisao, a Hafizova genialnost ogleda se u tome što je pregršt termina i simbola u njegovoj poeziji moguće tumačiti doslovno, kao profanu liriku, i u prenesenom, gnostičkom smislu.

Veoma je brzo postao priznat pjesnik širom islamskoga svijeta. Kasniji su pjesnici od Indije do zapadnih granica Osmanskog carstva imitirali Hafizovu poeziju. Drugi su je prevodili, dok su treći pisali komentare kako bi olakšali njeno razumijevanje. Prvi prijeviđi Hafizove poezije u zapadnoj Evropi javljaju se krajem XVIII stoljeća, a prevoditeljska aktivnost snažno je intenzivirana tokom XIX i XX stoljeća. Naročito su brojni prijeviđi, pa čak i imitacije Hafizove poezije na engleskom i njemačkom jeziku. Uporedo su s prijeviđima i imitacijama njegove poezije nastajale brojne studije o stvaralaštvu ovog perzijskoga pjesnika.¹

Hafizova poezija u Evropu prvo dolazi preko Balkana, geografskog prostora koji je dobrim dijelom od XV do XIX stoljeća bio pod političkom vlašću i kulturnim utjecajem Osmanlija. Perzijski je, uz arapski i osmanski turski jezik, zauzimao povlašten status u odnosu na druge jezike u Osmanskom carstvu. S tim u vezi, nekolicina klasičnih perzijskih pjesnika imala je visoko mjesto u osmanskoj kulturi, posebno Dželaluddin Rumi, Sadi Širazi i Hafiz Širazi. Djela ovih pjesnika bila su izvor nadahnuća osmanskim pjesnicima, važno štivo na koje su brojni osmanski autori pisali komentare, te knjige koje su krasile brojne javne i privatne kolekcije rukopisa. Pjesme iz Hafizovog *Divana* čitane su u različitim prilikama, od carskih prijema na

¹ Informativni članci o različitim aspektima stvaralaštva Hafiza Širazija dostupni su u enciklopediji *Iranica* (<https://www.iranicaonline.org/articles/hafez>), te studiji Leonarda Lewisohna (2010). Iscrpu kritičku bibliografiju o ovome pjesniku i podatke o brojnim engleskim prijeviđima donosi Loloi (2003). O Hafizu Širaziju još vidjeti: Džaka 1997: 397–417; Yahaqı 2018: 93–96.

dvoru do sufijskih okupljanja, a brojni osmanski pjesnici pisali su imitacije na poznate Hafizove *gazele* (pjesme lirskoga karaktera). Osmanski su čitatelji u Istanbulu i drugim središtima Carstva čitali Hafiza zbog njegove gnostičke erudicije, tragajući za mudrošću islamske duhovnosti (sufizma) u njegovoj poeziji. Knjiga izvorno napisana na perzijskom jeziku čitana je često uz pomoć komentara na turskom jeziku satkanih za potrebe osmanskih čitatelja. (Inan 2020: 161)

Budući da je veći dio zapadnog Balkana² bio integralni dio Osmanskog carstva, perzijska pismenost činila je značajan segment opće kulture i pismenosti i na ovome prostoru. Prisustvo Hafizove poezije u tom smislu moguće je sagledavati u trima aspektima: imitacijama Hafizovih *gazela* što su ih pisali lokalni pjesnici u osmanskome periodu, pisanim komentarima, te tradiciji javnog čitanja i usmenog tumačenja *Divana* u različitim prilikama. Među pjesnicima se ističu dvojica mostarskih autora, Hasan Zijai Mostarac (XVI st.) i Derviš-paša Bajezidagić (u. 1602). Zijai je napisao imitaciju prvoga *gazela* iz *Divana*, dok je Bajezidagić napisao vanredno lijepu pjesmu kao imitaciju čuvenog trećeg *gazela* o širaskoj Turkinji.³ Obojica su svoje lirske pjesme napisali na perzijskom jeziku. S druge strane, najpoznatiji komentatori Hafizovog djela bili su dvojica suvremenika iz druge polovine XVI i početka XVII stoljeća, albanski autor Mustafa Šem'i i bošnjački autor Ahmed Sudi. Osnovna razlika među ovim dvama komentarima jeste to što se Sudi zadržao na filološkom tumačenju, dok je Šem'i obilato koristio sufijski diskurs u objašnjavanju stihova i pjesama iz *Divana*, naglašavajući višeslojnost Hafizove poezije. Obojica su pisali na osmanskome turskom jeziku. Konačno, o javnom čitanju i usmenom tumačenju Hafizove poezije svjedoči bošnjački autor iz XVIII stoljeća Fevzi Mostarac. Pišući o osmanskome pjesniku Bakiju, Fevzi navodi da mu je poezija bila veoma cijenjena na perzijskom govornom području te da se čitala pred učiteljima „kao što mi Hafiza čitamo”. (Karahalilović 2014: 113)

Premda je Hafizov *Divan*, uz druga klasična djela islamske kulture, više puta preveden u Osmanskom carstvu – zbog čega se osmanska kultura naziva

² Zapadni Balkan u ovome članku treba razumjeti kao geografsku, a nikako političku odrednicu.

³ *Gazel* o širaskoj Turkinji jedan je od najpopularnijih u klasičnoj perzijskoj književnosti, ali i omiljena pjesma evropskih prevodilaca i istraživača Hafizovog opusa. O ovome *gazelu* vidjeti: Hillman 1975; Bashiri 1979; Ingenito 2018. O ovim dvjema imitacijama mostarskih pjesnika vidjeti: Drkić 2017.

„kulturom ponovnog prevođenja” (vidjeti: Albachten, Gürçağlar 2019) – ciljani jezik tih prijevoda bio je uglavnom osmanski turski. Prijevodi klasičnih perzijskih tekstova na druge jezike u Carstvu, pa tako i na južnoslavenske, nisu zabilježeni do polovine XIX stoljeća. To praktično znači da je Hafizova poezija u osmanskom periodu na prostoru zapadnog Balkana ostala ograničena uglavnom na obrazovanu elitu koja je učila turski i perzijski. Većim utjecajem austrougarske vlasti, naročito od okupacije Bosne i Hercegovine 1878. godine, zapadni Balkan u potpunosti prelazi iz istočnog u zapadni kulturološki krug, a pismenost i stvaralaštvo na turskom, arapskom i perzijskom jeziku postepeno zamjenjuju prijevodna aktivnost i kasnije naučno istraživanje tih jezika. Među prijevodima poezije na prijelazu iz XIX u XX stoljeće najznačajnije mjesto zauzimaju upravo prijevodi Hafiza Širazija.

1.1. Dosadašnja istraživanja

Prijevedi poezije Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu bili su predmet relativno brojnih studija i članaka. Neki su autori upoređivali više prijevoda (Džaka 2001; Karahalilović, Drkić 2017; Šemsović 2017), drugi su opet tretirali pojedinačne prijevode i pristupe. Najviše je pažnje izazvao prvi prijevod na južnoslavenskim jezicima iz pera Jovana Jovanovića Zmaja (Kostić 1902; Skerlić 1935; Milović 1978; Hadžiosmanović 2006 i drugi), a studije se ne ograničavaju samo na prijevod, već naglašavaju utjecaj istočnjačkog pjesništva na ukupan Zmajev poetski opus. Prijevodi Hafizove poezije iz pera Safvet-bega Bašagića na razmeđu XIX i XX stoljeća također su bili predmetom analize kasnijih istraživača (Rizvić 1971; Džaka 2001; Karahalilović, Drkić 2017; Šemsović 2017), koji su Bašagićev pristup poeziji perzijskog liričara dovodili u vezu s njegovim boravkom u Beču i očaranošću njemačkim romantičarima. Ostali prijevodi pobudili su znatno manju pažnju istraživača.

Spomenuti i drugi kraći osvrti na prijevode Hafizovog *Divana* po svome su pristupu parcijalni, te tradiciju prevođenja ovoga djela ne posmatraju kao cjelinu. Osim toga, ni jedno ranije istraživanje nije zasnovano na suvremenim studijama prevođenja.

1.2. Teoretska pozadina

Višestruki prijevodi jednoga izvornog teksta u studijama prevođenja izučavaju se u okviru *ponovljenog prevođenja* (engl. *retranslation*). Ponovljeni prijevod jeste drugi ili kasniji prijevod jednoga izvornog teksta na isti ciljani

jezik. Ponovljeno prevođenje istoga izvornog teksta ostvaruje se u određenom vremenskom periodu, iako se u praksi nekad istovremeno javljaju dva prijevoda istoga izvornog teksta. Studije višestrukog prevođenja uglavnom tretiraju književno prevođenje, a ponovljeni se prijevodi u književnosti općenito smatraju pozitivnim fenomenom jer vode ka raznolikosti i potpunijem razumijevanju izvornoga teksta. (Gürçağlar 2020: 485)

Prema Bermanovoj „hipotezi ponovnog prevođenja”, prevođenje je nedovršena aktivnost, a može se upotpuniti jedino ponovljenim prijevodima. (Berman 1990: 1) U pravilu, prvi prijevod nastoji izvorni tekst približiti ciljnom jeziku i kulturi, odnosno naturalizirati djelo na stranom jeziku. Za razliku od prvoga, kasniji prijevodi poklanjaju više pažnje slovu i stilu izvornika te čuvaju kulturološku distancu između prijevoda i njegovog izvora. Drugim riječima, prvi prijevodi predstavljaju *podomaćivanje* (domesticating), a kasniji *postranjivanje* (foreignising) izvornog teksta u ciljnoj kulturi. Takav pogled pretpostavlja da su prvi prijevodi nedostatni, a kasniji prevoditelji koriste utrti put prvog prijevoda. Prvi je prijevod predstavio izvorni tekst, pa drugi može biti vjeran duhu izvornika. Prema takvom objašnjenju, kasniji su prijevodi u pravilu bolji i „veći” od prvih. (prema: Gürçağlar 2020: 485; Venuti 2013: 97)

Bermanov je model kasnije kritiziran kao isuviše jednostavan, a najvećim nedostatkom smatra se to što prihvata šemu povijesti kao pravolinijskog napretka. Međutim, stav da su ponovljeni prijevodi bliži izvorniku postao je doktrina. (Michalycsa, Wawrzycka 2020: 4)

Ipak, postoje i drugi faktori koji određuju prirodu višestrukih prijevoda. (Koskinen, Paloposki 2010: 296) Priroda prvih i ponovljenih prijevoda najbolje se može objasniti u posebnim kontekstualnim uvjetima. Prijevodi su uvijek duboko povezani s datim povijesnim trenutkom, budući da uvijek odražavaju kulturni kontekst u kojem nastaju. Kulturni kontekst posreduje u svakoj fazi procesa prevođenja, od izbora izvornog teksta, preko upotrebe diskurzivnih strategija i prevoditeljskog pristupa, do recepcije izvornog teksta u ciljnoj kulturi. (Venuti 2013: 105–106) Jer, prijevod je evaluativan, a ne samo deskriptivan koncept. Drugim riječima, prijevod ne pokazuje samo nešto, već nam govori *kako* bismo to nešto trebali vidjeti i posmatrati. (Blumczynski 2016: 327) Stoga svaki novi prijevod kreira neku novu vrijednost.

Brojni su razlozi za višestruko prevođenje, od promjene društvenog konteksta, zastarijevanja prvih prijevoda, zatim boljeg znanja o izvorniku,

autoru i kulturi, do ekonomskih i drugih razloga. (Brownlie 2006: 155; Koskinen, Paloposki 2010: 296–297; drugi razlozi pobrojani su u: Gürçağlar, 2020: 487) Pretpostavlja se i da su ponovljeni prijevodi aktivni, odnosno da su svojevrsan odgovor na ranije prijevode, ukoliko nije dokazano suprotno. Međutim, iako rijetko, neki ponovljeni prijevodi mogu biti i pasivni, tj. bez neposrednog kontakta i znanja o postojanju ranijeg prijevoda. (Pym 1998: 82)

Međusobno su ovisni pojava ponovljenih prijevoda i formiranje literarnog kanona: višestruko prevođenje pomaže tekstu da stekne status klasika u ciljnoj kulturi, a taj status klasika često potiče nastanak novih prijevoda istoga teksta. (vidjeti: Koskinen, Paloposki 2010: 295; Venuti 2013; Massardier-Kenney 2015: 78–79) Prema tome, više se i češće prevode tekstovi koji imaju viši status u ciljnoj kulturi.

Ponovnim se prevođenjem nekada tretira i *posredni prijevod* (relay translation, indirect translation) – prijevod ranije prevedenog teksta na treći jezik. Međutim, korisnije je napraviti distinkciju između ovih dvaju termina, jer *ponovljeni prijevod* (retranslation) predstavlja prevođenje ranije prevedenog teksta na isti ciljni jezik. Tradicionalno su posredni prijevodi smatrani kopijom kopije, „neophodnim zlom”, pod pretpostavkom da je uvijek bolje prevoditi neposredno s izvornika. Uvriježeno je mišljenje da se posredni prijevodi javljaju u prvom kontaktu među kulturama, da bi u kasnijoj fazi bili zamijenjeni direktnim prijevodima. (St. André 2020: 470–471) To bi trebalo značiti da su posredni prijevodi u opadanju s prolaskom vremena. Takvu pretpostavku kritizira Alvstad (2017), te pokazuje da je broj posrednih prijevoda u porastu u određenim jezičkim kombinacijama, navodeći ekonomske razloge kao osnovni uzrok.

Posredni prijevodi karakteristični su za međusobno udaljene kulture, a često se opravdavaju nepostojanjem obučениh prevoditelja za direktne prijevode. Mogu imati pozitivne i negativne efekte. S jedne strane, ti su prijevodi doprinijeli prenošenju znanja među kulturama u prošlosti. Primjera radi, grčka filozofska djela prevedena su na evropske jezike s arapskog što je ubrzalo pojavu renesanse u Evropi, dok su drugi posredni prijevodi odigrali važnu ulogu u oblikovanju evropskog znanja o udaljenim kulturama. Istovremeno, posredne je prijevode uvijek pratila briga o njihovoj preciznosti i adekvatnosti. (St. André, 2020: 470–471) Općenito, jezik posrednik u principu je kulturološki ili geografski blizak jezik, odnosno *lingua franca* određenog vremena i prostora. Međutim, odnosi su mnogo kompleksniji u slučajevima kada se posredno prevode književna djela koja su otprije na

druge načine prisutna u lokalnom kulturnom kontekstu. Takav je slučaj s *Divanom* Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu.

1.3. Predmet, cilj, metod

Predmet analize ovoga članka jesu dosad objavljeni prijevodi poezije Hafiza Širazija na prostoru zapadnog Balkana. Poezija ovoga perzijskog pjesnika bila je popularna među prevodiocima u dvama periodima. Prvi val popularnosti zabilježen je od šezdesetih godina XIX do dvadesetih godina XX stoljeća, kada četverica prevoditelja – Jovan Jovanović Zmaj, Safvet-beg Bašagić, Fehim Bajraktarević i Dževad Sulejmanpašić – objavljuju više prijevoda u zasebnim izdanjima ili kao priloge u bosanskohercegovačkoj, hrvatskoj i srpskoj periodici. Nakon tog perioda slijedi zatišje, da bi nekoliko novih prijevoda bilo objavljeno od početka XXI stoljeća. Cilj ovoga članka jeste ponuditi cjelovitu sliku procesa prevođenja ovoga djela na osnovu saznanja u oblasti studija prevođenja.

Istraživanje je ograničeno na analizu paratekstualnih i metatekstualnih elemenata, odnosno tekstova oko postojećih prijevoda i tekstova o tim prijevodima. Osnovna pitanja s tim u vezi jesu: Koliko je proces prevođenja Hafizovog *Divana* bio kompleksan, odnosno da li su prijevodi slijedili pravolinijski povijesni progres? Kakav je odnos posrednih i direktnih prijevoda? Jesu li kasniji prijevodi bili odgovori na ranije ili su neki od njih bili pasivni? Posebno važno, koja je uloga povijesnog trenutka u procesu prevođenja te da li su brojni prijevodi u novom društvenom i kulturnom kontekstu ponudili drugačiju recepciju Hafizove poezije?

2. Prvi val prevođenja: na razmeđu XIX i XX stoljeća

S opadanjem osmanskog kulturnog utjecaja, klasični tekstovi na perzijskom jeziku uglavnom gube svoj nekadašnji status na zapadnom Balkanu. Premda su neki od njih (Sadijev *Đulistan* i *Pendnama*, djelo koje se pogrešno pripisivalo Feriduddinu Attaru) ostali zastupljeni programu nekolicine škola u Bosni i Hercegovini do početka XX stoljeća (up. Drkić 2021), proces modernizacije i nova društvena zbilja ostavljaju ta djela na marginama i ograničavaju ih uglavnom na lični afinitet sve manjeg broja recipijenata. Jedini istinski izuzetak u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća bila je poezija Hafiza Širazija.

Prvi prijevodi Hafizove poezije na prostoru zapadnog Balkana djelo su srpskog pjesnika Jovana Jovanovića Zmaja (1833–1904). Boraveći u Beču i

drugim središtima Austro-Ugarske, te čitajući pjesme njemačkih romantičara s početka XIX stoljeća koji su prevodili perzijske klasike ili su bili nadahnuti njima, Zmaj se zainteresirao za poeziju orijentalno-islamskoga kulturnog kruga. Još u svojim dvadesetima, 1861. godine u Novom Sadu objavio je knjigu *Istočni biser*, u kojoj je sakupio pjesme više istočnih pjesnika, a najveći prostor dao je Hafizu Širaziju. U ovoj se knjizi nalazi trideset i devet Hafizovih pjesama, uz kraću pjesmu posvećenu perzijskom pjesniku. (Jovanović Zmaj 1861: 9–27) Zmajevi su prijevodi posredni, nastali na osnovu njemačkih prijevoda Hafiza iz pera Georga Fridricha Daumera (1848) i Josepha von Hammera Purgstalla (1812). Daumerov prijevod na njemački jezik mnogo je slobodniji od Hammerovog filološkog i vjernog izvorniku, dok su Zmajevi prepjevi na srpski jezik još slobodniji od Daumerovog. Sam o tome u pogovoru svoje zbirke navodi: „Ono što sam u docnije vreme pisao još se manje prevodom smije nazvati, jer sam više puta i ne imajući koga pesnika pri ruci, sećajući se samo njegovih pesama, u duhu njegovom pevao, preporučao – kako li da se izrazim. Daklen ovde ima više mojih misli i izražaja za koje upravo ni sam ne znam jesu li moji ili tuđi.” (Jovanović Zmaj 1861: i–ii). Ocjenjujući takav pristup, Ostojić (1920: xv) piše da se ne može reći kako je Zmaj pravilno shvatio ulogu prevoditelja, ali je ipak „našu” književnost upoznao s istočnom poezijom, naročito s njenim odličnim predstavnikom Hafizom.

Prema tome, Zmajevi prepjevi Hafiza nisu pravi prijevodi, već prije posredne adaptacije ili kreativni prepjevi poezije perzijskog pjesnika. U njima je utkano i razumijevanje njemačkih posrednika. No, premda je čitao Hammerova djela, a Hammer je Hafizovu poeziju prevodio dok je bio austrougarski ambasador u Istanbulu i bio upoznat sa statusom ovoga pjesnika u osmanskoj kulturi, Zmaj se ne referira na osmansku tradiciju čitanja i recepcije Hafizove poezije. Budući da mu je nepoznata, ona za njega nije ni bila relevantna. Tako prvi prijevod Hafizove poezije na zapadnom Balkanu sa sobom donosi i novo čitanje, odnosno novu vrijednost. Hafiz više nije slavitelj božanske ljubavi. Umjesto toga, Zmaj ga ubraja u vinopije i pjesnike hedoniste, ne razumijevajući sakrivenu sufijsku misao i metaforu, i ne sluteći da je ta poezija višeslojna i višeznačna. (up. Hadžiosmanović 2006: 272) O takvom shvatanju zorno svjedoče stihovi naslovljeni „Na Hafisovom grobu”:

*Nakuco se čaša, napevo pesama,
Napio se raja sa mednih usana,
Gde je našo strasti tu joj nije prašto,
Sad gori l' mu duša, barem znade zašto.* (Jovanović Zmaj 1861: 27)

Poezija Hafiza Širazija za Zmaja je bila djelo pjesnika iz daleke kulture, te ju on prepjevava obilato se koristeći razumijevanjem njemačkih romantičara XIX stoljeća. Takav pristup, koji se jedva može nazvati prijevodom, potvrđuje stav da se posredni prijevodi u pravilu javljaju u inicijalnom kontaktu među kulturama, te da su karakteristični za međusobno udaljene kulturne tradicije. Potvrđuje i tezu da prvi prijevodi predstavljaju prilagodbu izvornoga teksta ciljnoj kulturi ili podomaćivanje izvornika.

Ako Zmaj nije znao za status Hafiza u osmanskoj kulturi, sigurno jeste sljedeći prevoditelj njegove poezije, Safvet-beg Bašagić (1870–1934). Bašagić se također u ranim dvadesetim godinama svoga života zainteresirao za perzijsku poeziju, posebno onu Hafiza Širazija, a prevodio ju je pod pseudonimom Mirza Safvet sljedeća tri desetljeća u zagrebačkom časopisu *Prosvjeta* (Safvet 1894), te sarajevskim časopisima *Nada* (Safvet 1895; Safvet 1897), *Behar* (Safvet 1900/1901; Safvet 1903/1904) i *Gajret* (Safvet 1925). Iako ga nigdje ne spominje, Bašagić je bio pod velikim utjecajem Jovana Jovanovića Zmaja, posebno u romantičarskoj lirici i rodoljubnim pjesmama. (Rizvić 1971: 14–15). S tim u vezi, Bašagićevo oduševljenje za Istok nije poteklo samo od njemačkih romantičara; više su na njega utjecali Zmaj, posebno Bašagićevo istočnjačko obrazovanje i porodično naslijeđe. (Rizvić 1971: 17) Naime, Bašagić potječe iz tradicionalne bošnjačke porodice, a osnovno obrazovanje stekao je u Sarajevu, nakon čega je završio studij orijentalnih jezika na Univerzitetu u Beču. Prema tome, imao je tri poveznice s Hafizovom poezijom: porodično naslijeđe (naslijedio je bogatu biblioteku orijentalnih rukopisa; prve prijevode objavio je još kao gimnazijalac 1894. godine), moderno obrazovanje na njemačkom govornom području, gdje je Hafiz i krajem XIX stoljeća još uvijek bio izuzetno popularan i tražen pjesnik, te konačno prvi prijevod iz pera Jovana Jovanovića Zmaja.

To što Bašagić ne spominje Zmaja ne znači da je njegov prijevod Hafizove poezije pasivan u odnosu na prvi. Međutim, ne možemo ga nazvati ni ponovljenim prijevodom u pravom smislu, s obzirom na to da Bašagić prevodi one pjesme koje Zmaj nije prevodio; on ga prije nadopunjuje. Osnovna kvalitativna razlika u odnosu na Zmajeve prepjeve jeste u tome što Bašagić Hafizovu poeziju prevodi neposredno s perzijskog izvornika. Tako su Bašagićevi prijevodi nesumnjivo bliži izvorniku od Zmajevih adaptacija te se uklapaju u dominantni narativ studija prevođenja o približavanju izvorniku, odnosno postranjivanju kasnijeg prijevoda u odnosu na raniji. Osim toga, Bašagićev prijevod sadrži neuporedivo više specifične islamske leksike, pa

čak i terminologije, zbog čega će njegovi prepjevi zadržati boju Istoka. (Šemsović 2017: 60)

Premda se iz Bašagićevih prepjeva bez problema može prepoznati perzijski izvornik, što nije slučaj sa Zmajevim adaptacijama, ti su prepjevi također izuzetno poetični i pitki. Sličnost se ogleda i u interpretaciji Hafizove poezije, budući da i Bašagić perzijskog pjesnika predstavlja kao hedonistu, a njegovu poeziju kao profanu liriku. U raspravi o životu i djelu širaskog poete, Bašagić se, istina, osvrće na tradiciju tumačenja njegove poezije u sufijskom gnostičkom ključu, ali navodi stav njemačkog orijentaliste Paula Horna, koji takvu interpretaciju odbacuje: „Gdje kod njega mistika počima ne dá se reći; pjesnik je to s namjerom ostavio u sumračju. Istočni komentari svi do jednoga džilitnuli su se da ga protumače alegorički i promašili su cilj. Alegorija i realnost neprestano prelaze jedna u drugu, pa nije moguće odrediti tačnu granicu izmegju njih.” Potom navodi da se tom Hornovom stavu nema šta dodati. (Mirza Safvet 1925: 66) Ovakav prevoditeljski pristup slikovito je objasnio Džaka, navodeći da Bašagić nije posmatrao Hafiza iz perspektive kulture klasičnog perzijskog pjesnika, već iz svog, naročito bečkog vremena. (Džaka 2001: 28–29) Tako Bašagić svjesno staje na stranu jednog tumačenja, a odbacuje drugo, priklanjajući se dominantnom kulturnom narativu povijesnog trenutka u kojem prevodi i odmićući se od uvriježene interpretacije Hafizove poezije iz osmanskog perioda. Takvim stavom Bašagić legitimira Zmajevu interpretaciju.

Godine 1913. Fehim Bajraktarević (1889–1970), koji će 1926. godine pokrenuti Katedru za orijentalnu filologiju na Univerzitetu u Beogradu, za vrijeme svoga studiranja u Beču preveo je jednu Hafizovu pjesmu naslovljenu „Nije vrijedna” i objavio je pod pseudonimom Nedžati u sarajevskom časopisu *Gajret*. (vidjeti: Nedžati 1913: 171) Bajraktarević će kasnije objaviti prijevode drugih Hafizovih pjesama, ali je ova značajna zato što dolazi u prvom valu prevođenja, te zato što je veoma slična Zmajevim i Bašagićevim prepjevima.

Dvadesete godine XX stoljeća vrijeme su najintenzivnijeg zanimanja za poeziju Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu. Pored ponovnog objavljivanja *Istočnog bisera* 1920. godine u Sarajevu i Beogradu, te nekolicine Bašagićevih prepjeva i osvrta na život i djelo perzijskog liričara, u ovome se desetljeću sa svojim prepjevima javlja Dževad Sulejmanpašić. Sulejmanpašić (1890/1892 – ?) je nakon Prvog svjetskog rata otišao na studij u Beč, ali se morao vratiti u Sarajevo usljed slabijeg imovinskog stanja uzrokovanog

agrarnom reformom. (Rebihić 2019: 202–203) Tokom dvadesetih godina objavljivao je prijevode Hafizove poezije prvo u časopisu *Pravda* (1923. i 1924.) pa potom u *Gajretu* (1928), da bi ih objedinio u jednu knjigu i objavio u Sarajevu pod naslovom *Prepevi iz Hafizovog Divana*. (Sulejmanpašić 1928) U predgovoru knjige navodi da se, pod snažnim dojmom Daumerovih prepjeva na njemački jezik, odlučio na „ovaj retko blagorodan i još ređe lepo primljen posao: prepevati prepeve”. (Sulejmanpašić 1928: 1) Premda, poput Zmaja, za osnovu koristi Daumerov prepjev, Sulejmanpašić odabire različite pjesme, iz čega se zaključuje da je bio upoznat sa Zmajevim prepjevima. Zmaju i Bašagiću priklanja se u razumijevanju prirode poezije perzijskog liričara. To izrijeком navodi u uvodnom tekstu, pišući kako se u Aziji toj poeziji iskrivljuje smisao tako što su u njoj pronađene alegorije mističara, u kojima se pod plaštom čulnoga i zemnoga ima da sakriva nebesko-čeznutljivi zanos. (Sulejmanpašić 1928: 5) Ovaj prevoditelj najvećim kvalitetom Hafizove poezije smatra jednostavnost i lucidnost lirskog izraza, a kao takvu je i prevodi.

Sva četverica prevoditelja Hafizove poezije u drugoj polovini XIX i početkom XX stoljeća na zapadnom Balkanu bili su bečki studenti i poklonici njemačkog romantizma. Stoga ne iznenađuje činjenica da su se kući vratili s novim iskustvom: svojim slobodnim prepjevima popularizirali su poeziju perzijskog lirskog pjesnika, ali istakli i posrednu ulogu njemačkog jezika i kulture. Prvi od tih prepjeva može se smatrati podomaćivanjem izvornika, drugi je direktni prijevod i zadržava specifični kolorit Istoka i islamske kulture, treći je zanemariv, a četvrti pokazuje da se višestruko prevođenje jednog izvornog teksta treba posmatrati kao kompleksan proces te da svaki naredni prijevod ne predstavlja linearni povijesni progres u odnosu na prethodni. Pojava četiriju prevoditelja u vremenskom razdoblju od šezdesetak godina potvrđuje da je poezija Hafiza Širazija stekla kanonski status u kulturi južnoslavenskoga prostora. Prijevodi su kreirali novu vrijednost u odnosu na osmanski period, iako su zanemarili višestoljetnu tradiciju čitanja i utjecaja Hafizove poezije. Naime, pod utjecajem posrednog jezika i kulture i zahvaljujući povoljnom povijesnom trenutku, Hafizova poezija dobila je širi krug recipijenata te stekla poklonike i među nemuslimanima. Tako ovi prepjevi svjedoče o integraciji zapadnog Balkana u zajednički kulturni prostor kao posljedici procesa modernizacije započetog tokom XIX stoljeća. Nova stvarnost i novi povijesni trenutak utjecali su na izbor onoga što je prevođeno, na prevoditeljski pristup, ali i na relativno dobru recepciju ovih prijevoda.

3. Drugi val prevođenja: XXI stoljeće

U narednim desetljećima zanimanje za Hafizovu poeziju opada, iako prijevodna aktivnost nije u potpunosti zaustavljena. Naime, u osvit Drugog svjetskog rata Hafizov *Divan* čitan je i tumačen u užem krugu ljudi u Sarajevu, a čitanje je slijedilo tradicionalni pristup uspostavljen još u osmanskom periodu. (vidjeti: Mujezinović 1941: 194–201) Trideset godina kasnije, Fehim Bajraktarević objavio je knjigu prijevoda pod naslovom *Iz persijske poezije* (1971); knjiga je objavljena u sklopu proslave 2500. godišnjice Perzijskog carstva, a predstavlja samo jedan od brojnih projekata što ih je Iran tada finansirao širom svijeta. Bajraktarević je u ovoj zbirci najviše prostora posvetio upravo Hafizu Širaziju, te preveo ukupno dvadeset i osam njegovih pjesama. (1971: 74–84)

Ipak, drugi val prevođenja Hafizove poezije na zapadnom Balkanu počinje s XXI stoljećem. U razmaku od svega trinaest godina (2004–2017), ukupno pet prevoditelja objavljivalo je svoje prijevode poezije Hafiza Širazija u Bosni i Hercegovini, Srbiji i Hrvatskoj, što je pokazatelj širokog zanimanja. Prijevodi nastali u ovome periodu posljedica su dviju pojava, od kojih je jedna lokalnog a druga globalnog karaktera. Prva je promjena društveno-političkog konteksta i raspad Jugoslavije, te okretanje orijentalno-islamskoj tradiciji prevashodno kod Bošnjaka u sklopu nacionalne i vjerske obnove. Druga pojava jeste popularizacija poezije perzijskih klasika na engleskom govornom području, naročito u Sjevernoj Americi. Naime, zahvaljujući slobodnim prijevodima djela nekih perzijskih pjesnika – najprije Dželaluddina Rumija, ali i Hafiza Širazija – poezija tih klasika našla je mnogobrojne poklonike širom svijeta. No, za razliku od ranijih perioda, perzijska je poezija sada predstavljena kao izvor mističkog nadahnuća u savremenom dobu koje žudi za prijeko potrebnom duhovnošću. (o tome vidjeti: Mojaddedi 2017; Sharify-Funk et al. 2018) Taj val popularnosti preselio se i na druge geografske prostore, među kojima i na zapadni Balkan.

Prvi prijevod objavljen je pod naslovom *Divani Hafez: sedamdeset sehurra sa hafezom* (2004), a prevoditelj je Ahmed Ananda. Ponovo je objavljen deset godina poslije, i to bez drugog dijela naslova. (Širazi 2014) Kako se iz naslova dâ nazrijeti, ova knjiga sadrži prijevode sedamdeset *gazela* Hafiza Širazija. Izdanje se sastoji od uvoda (ix-xxv), filološkog prijevoda na lijevoj strani i prepjeva na desnoj strani svih listova (2004: 2–141), te komentara svih pjesama (2004: 143–213) i rječnika manje poznatih riječi (2004: 217–231). Premda prevoditelj navodi da mu ni perzijski jezik nije nepoznat (!?)

(Ananda 2004: xxii), prijevod je posredan, a kao osnova je služio engleski prijevod Henryja Wilbforcea Clarkea (1891), objavljen u Indiji. U informativnom uvodu, Ananda otkriva svoju impresioniranost Hafizom Širazijem, vezujući svoje prvo iskustvo s perzijskim pjesnikom za boravak u Indiji, te posebno dojmljivim opisuje prvi susret s njegovim mauzolejem u gradu Širazu (Ananda 2004: ix-xii). Život perzijskog pjesnika prepričao je kao bajku, navodeći mnogo detalja koji se ne mogu naći u relevantnim studijama o Hafizovom životu jer su ti podaci uglavnom kasnije istkane legende.

Pitanje recepcije Hafizove poezije posebno je zanimljivo. Naime, Ananda navodi da, bez obzira na to što se neki gazeli mogu uzeti literarno, Hafiza su svi smatrali sufijom, te da o tome nema sumnje. (2004: xxi) Ovaj je navod problematičan iz dva razloga: prvo, zato što se u njemu međusobno suprotstavljaju književnost i sufizam, iako književni tekstovi – naročito poetski! – predstavljaju najznačajniji medij prenošenja ideja islamskog sufizma; drugo, zato što pokazuje da prevoditelj nije bio upoznat s brojnim ranijim studijama koje Hafiza ne predstavljaju kao sufiju.

Premda piše kako *Divan* sadrži temeljne sufijske misli koje svoje uporište imaju u Kur'anu, Ananda slijedi mistički diskurs XXI stoljeća, navodeći da njegovo iščitavanje Hafizovog djela „pruža nam snagu i nadahnuće jedne čiste i nepatvorene vizije koja može biti tako sudbonosna u vremenima sveopšte smutnje i zaborava”. (2004: xxii)

Ovaj je prijevod u potpunosti pasivan u odnosu na sve ranije, što potvrđuje navod prevoditelja da „tu i tamo postoje prevodi Divana u Bosni, ali mi nije poznato u kom opusu (!)” (2004: xxiv). Spominje tek prijevod Bećira Džake, koji još uvijek nije bio dovršen, a bit će objavljen pet godina kasnije. Ukratko, ovaj je prevoditeljski poduhvat posljedica lične opčinjenosti prevoditelja, ali govori mnogo o njegovoj neupućenosti u dugačku pretprijevodnu i prijevodnu tradiciju bavljenja *Divanom* Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu. U tom smislu, i komentari nemaju ništa zajedničko s djelima ranijih osmanskih ili komentatora iz drugih istočnih tradicija, već su „subjektivno viđenje” (2004: xxiii) Hafizovog djela.

Sljedeći prijevod mogao bi se nazvati „velikim” prema Bermanovom shvatanju. Objavljen je 2009. godine, a prevoditelj je bio Bećira Džaka, profesor perzijske književnosti na Univerzitetu u Sarajevu. Posao je dogovoren još 1988. godine prilikom dolaska u Sarajevo tadašnjeg predsjednika IR Iran a danas vođe Islamske revolucije, Alija Hameneija. (Šaluji 2015: xx) Prema tome, posrijedi je dugotrajan projekat snažno podržan iz Irana, iz-

vorne kulture pjesnika. Sam prevoditelj nije doživio publiciranje svoga djela. Prije završetka samoga prijevoda, Džaka je pisao o ranijim poduhvatima, posebno se osvrćući na mogućnost dvojakog tumačenja Hafizove poezije i zanemarivanje tog aspekta u ranijim prijevodima. (vidjeti: Džaka 2001) Nakon što je *Divan* preveden na bosanski jezik, urađena je redaktura prijevoda i pjesnička stilizacija teksta. Prijevod je popraćen informativnim predgovorom prof. dr. Taqija Pournamdaryana, svjetskog stručnjaka za poeziju Hafiza Širazija (XI–XXI), zatim rječnikom stranih, manje poznatih izraza (527–532), te kratkim pojmovnikom irfanskih (gnostičkih) termina (535–541). Konačno, knjiga je bogato ilustrirana i štampana u luksuznom izdanju, sve kako bi se naglasio značaj izvornoga teksta u izvornoj i njegovog prijevoda u ciljnoj kulturi.

Svi paratekstualni elementi ovoga prijevoda – od uvodnih tekstova, preko pojmovnika gnostičkih termina, do kaligrafije, dekoracija na marginama i minijatura – naglašavaju novo čitanje Hafiza; njegov *Divan* nije više samo profana lirika o vinu i ženama, već i sufijska poezija s bogatim gnostičkim sadržajem. U odnosu na ranije prijevode, ovaj je donio još dvije novine. Prvo, ovo je prvi integralni prijevod Hafizovog *Divana* na zapadnom Balkanu. Drugo, cjelokupan posao – od početne zamisli do završne izvedbe – proveden je krajnje ozbiljno, angažiranjem više stručnjaka koji su pregledali i upjevali prevedni tekst, te napisali informativan uvod i rječnik gnostičkih termina. Hafizovo djelo jedan je od najvažnijih tekstova u iranskoj, izvornoj kulturi pjesnika, pa se činilo značajnim da ono bude predstavljeno na odgovarajući način i u ciljnoj kulturi. U uvodnoj Riječi izdavača (2009: IX) referira se na osmansku tradiciju tumačenja Hafizove poezije na Balkanu; time se ovaj prijevod predstavlja kao nastavak te duge tradicije, ali i kao zatvaranje jednoga kruga u predstavljanju ovog klasičnoga djela perzijske književnosti čitateljima na prostoru zapadnog Balkana.

Iste godine u Zagrebu je objavljena antologija perzijskoga pjesništva *Budi biser, biser budi!*, a u ovome je izboru Hafiz Širazi predstavljen s ukupno prevedenih jedanaest pjesama (Navaey 2009: 91–102), najviše među svim perzijskim pjesnicima. U kratkom uvodnome tekstu, autor antologije naglašava višeznačnost Hafizove poezije, odnosno mogućnost njene dvojake interpretacije. (2009: 91) Tako se priključuje dominantnom diskursu tumačenja Hafizove poezije s početka XXI stoljeća.

Džakin prijevod *Divana* dobio je u Beogradu novi prepjev 2015. godine. Naime, bosanski je prijevod prepjevao i srbizirao pjesnik Slobodan Đurović, a izdavački projekat vodio je Kulturni centar Ambasade IR Iran u

Beogradu. Ovaj je prevoditeljski poduhvat umnogome sličan ranijem integralnom prijevodu na bosanski jezik: osim što je objavljeno na osnovu sporazuma s institutom „Ibn Sina” iz Sarajeva, beogradsko izdanje urađeno je u sličnom vizuelnom rješenju, s kaligrafijom, dekoracijama i minijatura- ma istoga autora. Za ovo su izdanje, međutim, napisani poseban predgovor (XII–XX) i objašnjenja (531–574). U predgovoru se ponovo perzijski liričar prikazuje kao veliki poznavatelj islamskih nauka, potencira se to što je znao Kur’an napamet, ali i da je živio u „njegovom duhu”. (Šaluji 2015: X) Navodi se i da je samo na prvi pogled jednostavno i lahko analizirati Hafizovu poeziju. Autor predgovora to slikovito objašnjava: „Ako u vrt njegove spoznaje uđemo s korpom gnoze, ubraćemo duhovne cvjetove, a ako ponese- mo neku drugu korpu, opet se nećemo vratiti praznih ruku”. (Šaluji 2015: XIII) Zato su zaljubljenici u Hafizovu poeziju veoma rano shvatili da ona obiluje vreli- ma duhovnosti i da sadrži najdublje i najdelikatnije aspekte skrivenih istina postojanja i govori nevidljivom obzorju egzistencije. (2015: VIII) Takve su opservacije suprotne navodima i razumijevanju prevoditelja iz XIX i s po- četka XX stoljeća. Ovaj je srpski prepjev skoro replika Džakinog bosanskog prijevoda, a pomno je nadgledan od zvaničnih iranskih institucija te je jasno naglašen značaj perzijskog pjesnika u njegovoj izvornoj kulturi.

Posljednji prijevod Hafizove poezije na zapadnom Balkanu jeste zani- mljiva knjiga poetičnog naslova *Čuo sam Božiji smeh: slobodni prepevi Hafiza Danijela Ladinskog* (Hafiz 2017). Ovaj srpski prijevod urađen je posredno s engleskog jezika, i to na osnovu prepjeva savremenog američkog pjesnika i prevoditelja Daniela Ladinskog. Srpski prevoditelj, Branislav Đurić, spome- nut je tek bibliografskoj informaciji o izdanju. Tako je u prvi plan istaknut posredni prijevod. Međutim, ni sam Ladinsky nije prevodio Hafizove pje- sme s izvornika, već na osnovu filoloških prijevoda Henryja Wilbeforcea Clarkea. Ovi su prepjevi tek jedan od brojnih primjera savremenih slobod- nih adaptacija što nastaju na osnovu doslovnih filoloških prijevoda viktorijanskih naučnika poput Reynolda Nicholsona, Arthura Arberryja i drugih. Te su adaptacije znatno popularizirale poeziju pjesnika poput Ru- mija i Hafiza u XXI stoljeću. No, istovremeno se u njima skoro zatire islamski kontekst, a pjesnici su predstavljeni u svjetlu univerzalne duhov- nosti. Kao posljedica takvog slobodnog pristupa, znatan broj engleskih prijevoda ne može se čak ni dovesti u vezu s izvornim tekstom, a to se po- sebno odnosi na materijal koji se pripisuje Hafizu Širaziju. (Safi 2018: xxxii) Jasno je da se ovaj srpski prijevod još više udaljava od izvornika, tako da bi i najbolji stručnjaci teško mogli prepoznati Hafizovu poeziju u njemu.

Iz prijevoda uvoda za englesko izdanje saznajemo da je ljubav prema Hafizu na Ladinskog u Indiji prenio njegov duhovni učitelj Meher Baba te da je, služeći se doslovnim viktorijanskim prijevodom napisao „svoju prvu modernu verziju jedne Hafizove pesme”. (Ladinski 2017: 9) Ovakva impresija neodoljivo podsjeća na navod Jovana Jovanovića Zmaja, koji je također prepjevao neke već slobodne prijevode na njemački jezik. Prema pristupu, pak, ovaj je prijevod najbliži Anandinim prepjevima, budući da i Ladinsky i Ananda prevode s istog posrednog teksta, kao i da izvorniku pridaju mistički karakter. Ladinsky to čini tako što riječi poput Voljeni, Prijatelj, Okean, Nebo, Sunce i Mjesec piše velikim početnim slovom kada su sinonim za riječ Bog. Boga još naziva imenima kao što su Mili teča, Darežljivi Trgovac, Davalac Problema i druge. (Ladinski 2017: 11)

Osnovna odlika prijevoda Hafizove poezije na zapadnom Balkanu u prvim dvama desetljećima XXI stoljeća jeste to što joj prevoditelji pridaju „dublje značenje”. Prema nekima, treba je tumačiti u ključu islamskoga gnosticizma, dok je drugi tumače u svjetlu misticizma i univerzalne duhovnosti savremenoga doba. Višeslojnost i višeznačnost poezije perzijskog klasika izuzetno je teško prenijeti u prijevodu na bilo koji drugi jezik. Stoga su oni prevoditelji koji su u toj poeziji tragali za gnostičkim, odnosno mističkim sadržajem pisali komentare kako bi ukazali na tu višeznačnost. Sam prijevod kao takav ustvari i ne može prenijeti oba sadržaja. Ukratko, novi povijesni trenutak i nova društvena stvarnost donijeli su novu vrijednost u interpretaciji poezije Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu. Novi prijevodi pokazali su više od jednostavne činjenice da je širaski poeta ponovo postao popularan – oni su ga predstavili kao velikog duhovnog učitelja i tumača jezika tajni. No, to ne znači vraćanje na osmansku tradiciju tumačenja ove poezije, budući da je ona i dalje veoma zanimljiva različitim skupinama recipijentata, a ne samo obrazovanoj muslimanskoj eliti. U tome se prepoznaje najjasniji otisak prvoga vala prijevoda.

4. Zaključak

Stoljeće i pol prevođenja poezije Hafiza Širazija na zapadnom Balkanu više je nego dostojan nastavak tradicije višestoljetnog prisustva ovoga perzijskog klasika. Dosadašnji prijevodi otkrivaju kompleksan i višeslojan odnos ciljne kulture prema izvornome tekstu. Bermanova hipoteza ne može se adekvatno primijeniti u ovome slučaju, budući da prevođenje nije slijedilo pravolinijski povijesni napredak. Prvi prijevod jeste bio posredni i

predstavlja snažno podomaćivanje izvornika, dok ga drugi nadopunjuje i predstavlja značajan korak u približavanju izvornoj kulturi, odnosno postranjanje izvornoga teksta. Međutim, naredni prijevodi otkrivaju niz drugih razloga za prevođenje, od lične općinjenosti prevoditeljâ do potrebe za drugačijom interpretacijom. To dodatno potvrđuje činjenica da je prvi integralni prijevod, onaj Bećira Džake (2009), zatvorio jedan krug, ali je ubrzo otvoren novi krug tako što su u svega nekoliko godina objavljena još tri prijevoda.

Ključnu ulogu u razumijevanju i intepretaciji izvornoga teksta ima povijesni trenutak nastanka prijevoda, i to u svim fazama: od izbora teksta za prevođenje, preko prevoditeljskog pristupa do recepcije. U prvom valu prijevoda, na razmeđu XIX i XX stoljeća, Hafiz Širazi postao je najpopularniji istočni pjesnik na južnoslavenskom govornom području, a predstavljen je kao hedonist i vječni oponent islamskim propisima, dok prevoditelji s početka XXI stoljeća pjesnika predstavljaju kao slavitelja ljubavi prema Bogu. Hafiz tako u XXI stoljeću na zapadnom Balkanu postaje sasvim novi pjesnik, bliži Hafizu iz osmanskog perioda nego onome iz prvih prijevoda.

Tek dva od devet prijevoda sadrže integralni tekst izvornika, a i ta su dva samo različiti prepjevi jednoga prijevoda. Objavljivanje većeg broja izbora i adaptacija pokazatelj su kanonskoga statusa izvornoga teksta barem u nekim krugovima recipijenata. Takav status originala potvrđen je pojavom četiriju posrednih prijevoda, po dva u dvama različitim vremenskim periodima.

Konačno, premda se u dosadašnjoj literaturi češće ističe značaj osmanske tradicije čitanja, tumačenja i utjecaja Hafizove poezije na zapadnom Balkanu, kasniji prijevodi te poezije jednako su vrijedni, ako nisu vredniji u razumijevanju višeslojnog prisustva perzijskog pjesnika na ovome prostoru. Prva četiri prijevoda odigrala su ključnu ulogu u popularizaciji Hafizove poezije u novoj društvenoj zbilji, ali jednako i kulturnom zbližavanju različitih etničkih i vjerskih skupina pod posrednim utjecajem njemačkog jezika i kulture. Tako je u novom kontekstu Hafizova poezija dobila sasvim novu vrijednost. Proces modernizacije značio je neminovno udaljavanje od osmanskih tradicija, čak i za prevoditelje obrazovane u tradicionalnom osmanskome duhu. Novu vrijednost poezije ovoga perzijskog klasika, odnosno dublji smisao u njoj, ponovo su predstavili prijevodi objavljeni u posljednjima dvama desetljećima. Tako raznovrsnu recepciju na zapadnom Balkanu nije imao ni jedan drugi istočni pjesnik.

Izvori

- Jovanović Zmaj, Jovan (1861) *Istočni biser: skupljene pesme raznih istočnih pesnika*, Novi Sad.
- Jovanović Zmaj, Jovan (1920) *Istočni biser: skupljene pesme raznih istočnih pesnika*, Izdanje I. Đ. Đurđevića, Beograd – Sarajevo.
- Hafez Širazi, Šemsuddin Muhammed (2004) *Divani Hafez: sedamdeset sehura sa Hafezom*, prevod i komentari: Ahmed Ananda, Buybook, Sarajevo.
- Hafez Širazi, Šemsuddin Muhammed (2014) *Divani Hafez*, prevod i komentari: Ahmed Ananda, Kulturni centar IR Iran u Sarajevu, Sarajevo.
- Hafiz Širazi, Hadže Šemsuddin Muhammed ibn Muhammed (2009) *Divan*, s perzijskog preveo Bećir Džaka, Naučnoistraživački institut „Ibn Sina”, Sarajevo.
- Hafiz Širazi, (2015) *Divan (prepev na srpski sa originalom na persijskom jeziku)*, Kulturni centar I. R. Irana, Beograd.
- Iz persijske poezije*, izbor i prepev: Fehim Bajraktarević, Komitet za proslavu 2500-godišnjice Persijske carevine, Beograd.
- Ladinski, Danijel (2017) *Čuo sam Božiji smeh: slobodni prepevi Hafiza Danijela Ladinskog*, prevod s engleskog jezika Aleksandar Đurić, Esotheria, Beograd.
- Navaey, Ebtehaj (2009) *Budi biser, biser budi! Antologija perzijskoga pjesništva od 10. stoljeća do naših dana*, V.B.Z., Zagreb.
- Nedžati, F. (1913) „Iz Hafiza”, *Gajret*, VI, 8-9, 171.
- Safvet, Mirza (1895) „Istočni parnas”, *Nada*, XVII, 332.
- Safvet, Mirza (1896) „Istočni parnas”, *Nada*, VII, 128.
- Safvet, Mirza (1897) „Istočni parnas – pesme Hafizove”, *Nada*, XXIII, 446–447.
- Safvet, Mirza (1900/1), „Istočni parnas”, *Behar*, VII, 110.
- Safvet, Mirza (1903/4), „Sto i jedan hadisi šerif”, *Behar*, X, 147.
- Safvet, Mirza (1925) „Hafiz – njegov život i djelo”, *Gajret*, V, 65–67.
- Sulejmanpašić, Dževad (1928) *Prepevi iz Hafizovog Divana*, Sarajevo, Prosveta.

Literatura

- Albachten, Özlem Berk, Şehnaz Tahir Gürçağlar (2019) *Studies from a Retranslation Culture. The Turkish Context*, Springer, Singapore.
- Alvstad, Cecilia (2017) „Arguing for Indirect Translations in Twenty-first-century Scandinavia”, *Translation Studies*, 10, 2, 150–615.
- Ananda, Ahmed (2004) „Uvod”, u: Šemsuddin Muhammed Hafiz Širazi, *Divani Hafez: sedamdeset sehura sa Hafezom*, Buybook, Sarajevo, vii–xv.
- Bashiri, Iraj (1979) „Hafiz’s Shirazi Turk: A Structuralist’s Point of View”, *The Muslim World*, LXIX, 979, 178–197.
- Berman, Antoine (1990) „La retraduction comme espace de la traduction”, *Palimpsestes*, 4, 1–8.
- Blumczynski, Piotr (2016) „Translation as an evaluative concept”, *Translating Values. Evaluative Concepts in Translation*, ur. Piotr Bluczynski, John Gillespie, Palgrave MacMillan, London, 327–350.
- Brownlie, Siobhan (2006) „Narrative Theory and Retranslation Theory”, *Across Languages and Cultures*, 7, 2, 145–170.
- Drkić, Munir (2017) „Recepcija Hafizove poezije u bošnjačkoj književnoj tradiciji”, *Živa baština*, III, 7, 44–55.
- Drkić, Munir (2021) „Caught Between Two Empires: The Teaching of Persian in Bosnia at the Time of Transition from Ottoman to Austro-Hungarian Rule”, *Diyar*, 2, 2, 186–207.
- Džaka, Bećir (1997) *Historija perzijske književnosti: od nastanka do kraja 15. vijeka*, Naučnoistraživački institut „Ibn Sina”, Sarajevo.
- Džaka, Bećir (2001) „Književni prevodi sa perzijskog jezika u Beharu, Gajretu i Biseru”, *Anali Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu*, XIX-XX, 19–36.
- Gürçağlar, Şehnaz Tahir (2020) „Retranslation”, *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, ur. Mona Baker i Gabriela Saldahna, Third Edition, Routledge, London – New York, 484–489.
- Hadžiosmanović, Lamija (2006) „Orijentalni motivi u poeziji Jovana Jovanovića Zmaja”, *Godišnjak BZJ „Preporod*, 6, 267–278.
- Hillmann, Michael C. (1975) „Hafez’s ‘Turk of Shiraz’ again”, *Iranian Studies*, 8, 164–182.
- Inan, Murat Umut (2020) „Ottomans Reading Persian Classics: Readers and Reading in the Ottoman Empire, 1500–1700”, *The Edinburgh*

- History of Reading: Early Readers*, ur. Mary Hammond, Edinburgh University Press, Edinburgh, 160–181.
- Ingenito, Domenico (2018) „Hafez’s Shirazi Turk: A Geo-Political Approach”, *Iranian Studies*, 51, 6, 851–887.
- Karahalilović, Namir (2014) *Kritičko izdanje djela „Perivoj slavuja” (Bolbolestan) Fevzija Mostarca*, Filozofski fakultet, Sarajevo, http://www.ff-eizdavastvo.ba/Books/Kriticko_izdanje_djela_Perivoj_slavuja_autora_Fevzija_Mostarca.pdf, posjećeno 12. 9. 2021.
- Karahalilović, Namir (2019) „O ‘islamskom misticizmu’ i ‘islamskoj mističkoj književnosti’: pitanje nominacije”, *Pismo: časopis za jezik i književnost*, XVII, 92–119.
- Karahalilović, Namir, Munir Drkić (2017) „Divan Hafiza Širazija u recepciji Safvet-bega Bašagića, Fehima Bajraktarevića i Bećira Džake”, *Živa baština*, III, 7, 32–43.
- Koskinen, Kaisa, Outi Paloposki (2010) „Retranslation”, *Handbook of Translation Studies*, ur. Yves Gambier i Luc van Doorslaer, Vol. 1, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam/Philadelphia, 294–298.
- Kostić, Lazar (1902) *O Jovanu Jovanoviću Zmaju (Zmaj Jovi), njegovu pevanju, mišljenju i disanju, i njegovu dobu*, Sombor.
- Lewisohn, Leonard (2010) *Hafiz and the Religion of Love in Classical Persian Poetry*, I. B. Tauris, London – New York.
- Loloi, Parvin (2004) *Hafiz, Master of Persian Poetry: A Critical Bibliography*, I. B. Tauris, London – New York.
- Massardier-Kenney, Françoise (2015) „Toward a Rethinking of Translation”, *Translation Review*, 92, 73–85.
- Milović, Jevto M. (1978) „O uticaju istočnjačke poezije na Jovana Jovanovića Zmaja”, *Radovi: Razdio filoloških znanosti, Sveučilište u Zadru*, 17, 10, 267–283.
- Mojaddedi, Jawid (2017) „Following the scent of Rumi’s Sufism in a Postreligious Age”, *World Literature Today*, 91, 6, 56–59.
- Mujezinović, Mehmed (1941) „Hafiz”, *El-Hidaje*, IV, 7-8, 194–201.
- Ostojić, Dr. Tihomir (1920) „O ovoj knjizi”, u: Jovan Jovanović Zmaj, *Istočni biser: skupljene pesme raznih istočnih pesnika*, Izdanje I. Đ. Đurđevića, Beograd – Sarajevo, i–xviii.

- Pym, Anthony (1998) *Method in Translation History*, St Jerome, Manchester.
- Rebihić, Nehrudin (2019) „Sulejmanpašićev izbor iz Hafizovog Divana: 90 godina od objavljivanja knjige *Prepevi iz Hafizovog Divana* (1928)”, *Bošnjačka riječ*, XIII, 44-47, 201–210.
- Rizvić, Muhsin (1971) „Pjesničko djelo Mirze Safveta”, *Safvet-beg Bašagić, Izabrana djela*, Veselin Masleša, Sarajevo, 9–54.
- Safi, Omid (2018) *Radical Love: Teachings from Islamic Mystical Tradition*, New Haven – London: Yale University Press.
- Sharify-Funk, Meena, William Rory Dickson, Merin Shobhana Xavier (2018) *Contemporary Sufism: Piety, Politics and Popular Culture*, Routledge, London – New York.
- Skerlić, Jovan (1935) *Omladina i njena književnost (1848–1871)*, Srpska kraljevska akademija, Beograd.
- St. André, James (2020) „Relay”, *Routledge Encyclopaedia of Translation Studies*, ur. Mona Baker i Gabriela Saldahna, Third Edition, Routledge, London – New York, 470–473.
- Susam-Sarajeva, Šebnem (2003) „Multiple-entry Visa to Travelling Theory”, *Target*, 15, 1, 1–36.
- Šaluji, Mahmud (2015) „Predgovor”, Hadže Šemsudin Muhamed Hafiz Širazi, *Divan (prepev na srpski sa originalom na persijskom jeziku)*, Kulturni centar I. R. Irana, Beograd, VII–XX.
- Šemsović, Sead (2017) „Hafiz Širazi na slavenskom jugu”, *Baština duhovnosti*, III, 7, 56–63.
- Venuti, Lawrence (2013) „Retranslations: The creation of value”, *Translation Changes Everything*, Routledge, London i New York, 96–108.
- Washbourne, Richard Kelly (2013) „Nonlinear Narratives: Paths of indirect and relay translation”, *Meta*, 58, 3, 607–625.
- Wawrzycka, Jolanta, Erika Michalycsa (ur.) (2020) *Retranslating Joyce for the 21st Century*, Brill Rodopi, Leiden – Boston.
- Yahaqqi, Mohammad Ja'far (2018) *Kratak pregled historije perzijske književnosti*, s perzijskog na bosanski preveli: Ahmed Zildžić i Munir Drkić, Dobra knjiga/Ibn Sina, Sarajevo.

SUMMARY

Munir Drkić

TRANSLATIONS OF HAFIZ SHIRAZI'S POETRY
IN THE WESTERN BALKANS

This paper investigates the translations of the poetry of the classical Persian poet Hafiz Shirazi (14th century) published so far in the Western Balkans. The research belongs to the field of translation studies, with particular emphasis on retranslations and relay translations. The first translation of Hafiz by Jovan Jovanović Zmaj published in 1861 was at the same time the earliest translation of a Persian text in the Western Balkans. I classify the past nine translations published in Bosnia and Herzegovina, Serbia, and Croatia into two periods. The first period was between the 1860s and 1920s, and the second took place at the beginning of the 21st century. The main conclusion is that each of the two historical periods, bounded by dominant cultural narratives, ushered in a new spirit, and added a new value to Hafiz's poetry in the target culture. At the turn of the 19th and 20th centuries, Hafiz Shirazi was presented as a hedonistic poet and winebibber in the Western Balkans. However, at the beginning of the 21st century, translators sought a more profound meaning and mystical content in this Persian lyricist's poetry. Therefore, one can conclude that all the translations of his poetry have an evaluative aspect. In addition, only two translations are integral, and the rest are selections or adaptations. The translators used the Persian source text or various German and English translations as their basis. Owing to such diverse approaches, the poetry of Hafiz Shirazi has preserved and further bolstered its canonical status among the old and new recipients in the Western Balkans that it had acquired in the Ottoman period among the educated Muslim elite.

Key words: *Hafiz Shirazi; Western Balkans; retranslations; relay translations; new value*